

**У.П.Лафасов,
ТДШУ доценти, ф.ф.н**

АБДУЛЛА ҚОДИРИЙ РОМАНЛАРИДАГИ САЖ ВА ГУЛ БИЛАН БОҒЛИҚ ТАСВИРЛАР

Аннотация. Ушбу мақолада ўзбек халқининг виждони, ўзбек миллий романчилигининг асосчиси, туғма истеъдод соҳиби, тўғрисўз, мустаҳкам иродали ва меҳнаткаш адиб Абдулла Қодирий, унинг миллий роман яратиш мақсади, романларидаги мазмун, унга мос сўзлар силсиласини матнга мос қўллаш маҳорати, адибнинг инсонга руҳий озуқа бера оладиган беқиёс тасвирлари ҳақида фикр юритилган. Абдулла Қодирийнинг ўз романлари учун миллий адабиётимиздан манба қидирганлиги, мазкур манба сифатида халқ дostonларини танлаганлиги, уларда қўлланган ўзбекнинг халқона сочмаси, ундаги қадимий бадиий санъат намунаси бўлган саж, ўзбекона сажнинг беқиёс намуналарини ижод қилганлиги таъкидланган.

Ёзувчи асл саж манбаси бўлган қипчоқ шеваларидаги халқона жумлалардан моҳирлик билан фойлаланганлиги, сажни халқ қўшиқларига хос оҳангда берганлиги, сажнинг янги, оҳорий, бадиий жиҳатдан жуда юксак намуналарини ижод қилганлиги, дуо шакллари, киноя, тағмаёно, ўхшатиш, диннинг таъсири, вазият тасвири, сурат ва сийрат мутаносиблиги, қаҳрамонларнинг ҳолати, аёлларнинг кийиниши, киноя-қочиримлири, аслзода хонимлар, уларнинг урф-одатларга муносабатини ҳам саж воситасида баён қилинган айтилган.

Абдулла Қодирийнинг ўзи ҳар баҳорда гулзор яраган боғбон бўлганлиги, шунинг учун романларидаги гул билан алоқадор тасвирларнинг ҳаётийлиги, ўзбек халқининг гулларни севиши ва ардоқлаши, табиатимизнинг беқиёс гўзаллиги, мафтункорлиги, мукамаллиги, луғавий бирликларнинг туркий муқобиллари қўллаганлиги, нозик дидли муаллифнинг бадиий торилмалари, уларнинг миллий маданият билан уйғунлиги, баҳор, гуллар ва мевали дарахтлар, адибнинг назмий сатрлари, тасвирдаги тимсол ва рангларга эътибор, ўзбекона кўчим ва ўхшатишлар, миллий нақшлардаги гуллар ифодаси каби ҳолатлар изоҳланган.

Таянч иборалар: Абдулла Қодирий, миллий роман, саж (насрий қофия), гул, тасвир, миллий адабиёт, манба, халқ дostonлари, сочма (наср), оҳорий (оргинал), киноя, ўхшатиш, баҳор, гулзор, миллий маданият, нақшлар.

Annotation. This article focuses on the conscience of the Uzbek people, the founder of the Uzbek national novel, innate talent, honest, strong-willed and hard-working writer Abdullah Qodiri. His aim is to create a national novel, the content of his novels, his ability to apply a series of appropriate words to the text, the writer's unique images that can give a person spiritual nourishment. It is noted that Abdullah Qodiri sought a source from our national literature for his novels, chose folk epics as

his source, created the Uzbek folk sajma, saj, which is an example of ancient art, and unique examples of Uzbek prose rhyme like saj.

The author skillfully uses the folk phrases of the Kipchak dialects gives the saj in a tone typical of folk songs, creates new, very high samples of saj, forms of prayer, irony, analogy, influence of religion, image of situation, proportion of heroism status, women's dress, sarcasm, noble ladies, their attitude to tradition is also said to have been described through the original source of saj.

The fact that Abdullah Qadiri himself was a gardener who created a flower garden every spring, and therefore the vividness of the images associated with flowers in his novels, clearly describes the love and respect of the Uzbek people for flowers. This article also discusses the incomparable beauty, charm, perfection of our nature, the use of Turkish alternatives of lexical units, the artistic traditions of the author, their harmony with national culture, spring, flowers and fruit trees, the poet's verses, the image and colors in the image, Uzbek analogies, such as the expression of flowers in national patterns.

Key words: Abdullah Qadiri, national novel, saj (prose rhyme), flower, image, national literature, source, folk epics, sochma (prose), ahariy (original), satire, simile, spring, flower, national culture, patterns.

Абдулла Қодирий ўзбек адабиётига худди момақалдиروقдек гулдуроч билан кириб келди ва худди чақмоқдек ҳамманинг диққатини ўзига жалб этди¹. Ўзбек халқининг виждони, миллий романчилигимизнинг асосчиси адиб Абдулла Қодирий номи ҳар бир ўзбекнинг қалб тўридан мустаҳкам ўрин олган. Адиб миллатпарвар инсон ва бекиёс романлар муаллифи сифатида ҳам шундай юксак ҳурматга лойиқдир. Абдулла Қодирий тўғрисиўз, мустаҳкам иродали, меҳнаткаш, зиёли ва виждонли сўз устаси бўлганлигини қуйидаги иқрордан ҳам билиш мумкин: “*Ҳақиқий ёзувчи бўлмоқ учун турмушини ҳар тарафлама ўрганиш, бунинг учун унинг ҳар соҳаларидан хабардор бўлиш керак*”²

Абдулла Қодирий бу борада туғма истейдод соҳиби бўлган инсон саналади. У ўзидаги бор имконият доирасида миллий романлар яратиш мақсадини амалга оширишга ҳаракат қилган. Бу борадаги билим ва тажрибаларини тинмай ошириб, ёзувчиликнинг сир-асрорларини чуқур ўрганган: “*Ёзувчиликда бир қонун бор: ҳаммадан илгари маъно, ундан сўнг шу маънони – фикрни ифода қилиш учун (санъаткорона) сўз қуриш*”³. Унинг эзгу нияти ўзбек миллий романларни яратиш бўлган: *Инсон астойдил, ақл, идрок билан иш кўрса, орзусига эришади*⁴. Роман матнида кенг жабҳали мазмун, шу мазмунга уйғун ва мос сўзлар силсиласи мужассам бўлмоғи керак эди. Адиб асарларида воқеалик мазмунига бадиий сўзлар орқали сайқал бериб, ҳаётийлик ва руҳият бахш этганки, дунёнинг энг моҳир рассоми ҳам бу тасвирлар олдида

¹ Ҳабибулла Қодирий. Отам ҳақида (хотиралар). Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1983. 56-бет.

² Абдулла Қодирий. Кичик асарлар. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт” нашриёти. 1969.

³ Жулкунбой. “Муштум” (танкид), “Қизил Ўзбекистон” 1925 йил 7 август.

⁴ Масъуд Абдуллаев. Ўтганлар ёди (хотиралар). Тошкент: “Davt press” нашриёт-матбаа уйи. 2012. 63-бет.

лол қолади, энтикади, ҳайратга тушади ва иложсиз тан беради. Сўз устасининг: **Сўз сўйлашда ва улардан жумла тузишда узоқ андиша керак⁵**, – деган фикрида ҳам ана шу оҳорийликка ишора бор. Маълумки, бадиий адабиётда сўз ўз жозибасини намоён этиши, тасвирда турлича жилоланиши ҳамда ўзнинг ўрнига мустаҳкам ўринлашиши керак. Миллий адабиётда эса бу ҳолатнинг аниқ ва равшан кўзга ташланиб туриши китобхон учун муҳим ҳисобланади.

Ўзбекнинг халқона сочмасида қадимий бадиий санъат намунаси бўлган саж⁶ (қофияли наср) муҳим аҳамият касб этади. Ана шу бадиий восита дostonчилигимизда жуда кенг қўлланади. Абдулла Қодирий ўз романлари учун миллий адабиётимиздан манба қидирган ва халқ дostonлари эса унга тенгсиз манба бўлган. Биринчидан, бу билан у романчилик соҳасидаги тақлидчиликнинг олдини олган ва унга шундай тамға ёпиштирмоқчи бўлган ғаламисларнинг оғзига урган. Иккинчидан, ўзбекларнинг бебаҳо, чексиз бадиий ифодаларга бой миллий манбасидан баҳраманд бўлган. Жулқунбой (Абдулла Қодирий)нинг ҳар бир асарида халқ ҳаётини, унинг тарихи, этнографияси, урф-одатларини, миллий хусусиятларини яхши билган ҳолда ижод қилганлиги сезилиб туради⁷. Дostonларимиздан илҳомланган адиб ўзбекона сажнинг бекиёс намуналарини ижод қилган: “*Ой каби юзлар, кулиб боқишлар, чўчиб қочишлар... Уфф⁸*”.

Ёзувчи романларидаги саж бадиий санъати мазмун ифодасига чуқур сингдирилган. Абдулла Қодирий асарларида сажнинг латофатини яна бир карра намоён этган⁹: *Хувалборий... кўзимизнинг нури, белимизнинг қуввати, ҳаётимизнинг меваси ўғлимиз мулла Отабекка етиб маълум ва равшан бўлғайким¹⁰*...

Адиб мазкур бадиий санъатини ифодалашда халқ дostonларимиз яратилган, асл саж манбаси бўлган қипчоқ шеваларидаги халқона жумлалардан моҳирлик билан фойдаланган: *Ёши элidan ошқан, кулгуси ичига тўлиб тошқан бир хотинни дувурдан чиқиб, ўзига қараб юргандини кўргандан кейин донхонага кирди¹¹*.

Абдулла Қодирий ўзбекона сажни халқ кўшиқларига хос оҳангга монанд шаклда берган: *Унинг фикри анув қоронғулиқлар ичида сузма ҳам кўзи чечак ва сабзалар томошасида, димоғи ҳидлар истишмомида, қулоғи қушлар нағмасида бўладир¹²*.

⁵ Шеркон Қодирий. 37-хонадон. Тошкент: “Davr press” нашриёт-матбаа уйи. 2009. 159-бет.

⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Учинчи жилд. Тошкент: “ЎЗМЭ давлат илмий” нашриёти. 2007. 420-бет.

⁷ Иброҳим Мирзаев. Абдулла Қодирий. Тошкент: “Фан” нашриёти. 44-бет.

⁸ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 24-бет.

⁹ Ёкубжон Исҳоқов. Сўз санъати сўзлиги. Т., “Зарқалам” нашриёти. 2006. 52-бет.

¹⁰ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 35-бет.

¹¹ Ўша манба, 51-бет.

¹² Ўша манба, 138-139-бетлар.

Ёзувчи она тилимизни мукаммал билгани, бошқа тиллар чуқур ўзлаштиргани боис сажнинг янги, оҳорий намуналарини ижод қилган: “Умидим юлдузи, орзум **чечаги**, ҳаётим **тираги** Кумушимга!”¹³

Адиб кашф қилган саж намуналари бадиий жиҳатдан жуда юксак бўлиб, оҳангдорлиги, жозибадорлиги билан китобхонни ҳайратда қолдиради: **Ой юзлик рафиқам, кундуз қошлик маъшуқам** Кумуш хонимга!¹⁴

Абдулла Қодирий халқ ижодиётини, оғзаки тилимизда инсонларга яхшилик истаб қилинадиган дуоларни кўп билгани учун ана шундай ифодаларни саж шаклида берган: *Онҳазратимнинг даватлари кам, ўзларида гам, кўзларида нам, душманларида дам, қадрларида хам бўлмасин... Шаҳзодамнинг бошларида бахт, остларида тахт ўйнаб, ёш умрларига ажали бевақт етмасин*¹⁵...

Ёзувчи ҳажвий тасвирни қиёмига етказган ижодкор сифатида киноя ва тағмаёнолар асосида сажнинг халқона ифодалари янгича услубий шаклда бера олган: *Соний, арзи бандалигимиз шулки, биз, дарбадари девона, ақлу ҳушдин бегона, халқ тилида афсона, элказар ғарибона қулларингиз дарду алам ютар эрдик, қаламравингизнинг бир четидан ўтар эрдик. Дедиларким, бу диёрнинг хоқони, Искандари сони, зару зевар кони, элнинг ошу нони, яъни саховатда Ҳотам, каҳри келса мотам... гурабо(ғариблар) ёридир ва яна сизлардек бозори касод дарбадарлар, энаси кўчада туққан бенадарларга ҳам эҳсони жорийдир*¹⁶.

Сўз устаси она тилимизнинг оғзаки шаклидаги ноёб унсурларни қўллаган ҳолда сажнинг ўзгача намуналарини ижод қилган: *Битта тоқчадаги чети учкан, қони қочқан уч тўртта пиёла ва бир қора қумғонни, иккинчи тоқчадаги умрида ювиниб кўрмаган қора мис баркашни*¹⁷, ...

Маълумки, ҳар қандай ижод ҳосиласи, энг аввало, ўзи яратилган даврни ва акс эттирилаётган замонани, одамлар ҳаёти ва тақдирини қай даражада тўлақонли тасвирлаганлиги билан белгиланади¹⁸. Адиб ўша даврдаги сиёсий тузум, диннинг таъсири ва мавжуд вазият тасвирини ҳам саж орқали очиб берган: *Хон мусулмон, бек мусулмон, халқ мусулмон, бунинг устига юриш-туриш ҳам мусулмонча, ҳукмлар ҳам шариъатча эди. Ўғирлиқ қилган учун қўл кесиладир ва ё дорга осиладир. Зони билан зониялар ҳам пештоқдан ташланадирлар, ичкулик ичкан учун қирқ дарра уриладир*¹⁹.

Абдулла Қодирий ҳаётини ва ижодий тажрибаси асосида ўзи кашф этган ўхшатишлар асосида халқона оҳорий сажлар яратиб ўқувчини ҳайратга солган: *Энди кўрсам милтиқнинг ўқидек, пушти гулнинг тўқидек келиним бор экан*²⁰...

¹³ Ўша манба, 177-бет.

¹⁴ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Мехробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 253-бет.

¹⁵ Ўша манба, 523-бет.

¹⁶ Ўша манба, 523-бет.

¹⁷ Ўша манба, 175-бет.

¹⁸ Нўмон Раҳимжонов. Асқад Мухтор поэтикаси. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи. 2003. 37-бет.

¹⁹ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Мехробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 213-214-бетлар.

²⁰ Ўша манба, 325-бет.

Ёзувчи тасвиридаги ўзбекона бетакрор ўхшатишлар, янгича бадий ифодаларни сажда баён қилиб, китобхоннинг кўз олдига қаҳрамоннинг жонли суратини келтира олган: Ўзи қандай йигит деб сўра: сурма қўйгандек **оҳу кўзи бор**, қизил олмадек **таранг юзи бор**, энди чиқиб келган **кўк майса мўйлаби**, Розия хонимниқидан ҳам нафисроқ **қалам қоши...** Устига кийган **беқасам тўни** ўзига шундай ярашқанки, биз қизлар ихтиёрсиз унга қарашидиқ²¹, ...

Адиб салбий қаҳрамонларнинг кўринишини ҳам ўзига хос халқона кўчимлари асосида саж орқали тасвирлаган: Ул ердан бичиб олгандек **пак-пакана**, бурни юзи билан баробар деярлик **теп-текис**, кўзи қоққан қозиқ ўрнидек **чун-чукур**, оғзи қулоғи билан қошиқ солишар даражада **жуда катта**, юзи қирқ йиллик оғриқларниқидек **сан-сарик**, қирқ беи ёшлар чамасида бир хотин эди²².

Сўз устаси қаҳрамонларнинг сурат ва сийрат мутаносиблиги алоҳида эътиборга олган ҳолда тасвирда саждан фойдаланган: Йигирма икки ёшлар чамасида бўлган бу йигит **сарик танлик**, уккининг кўзидек чақчайиб, ўйнаб ва ёниб турган **қизил кўзлик**, юзига парчинлангандек **юза(пучук) бурунлик**, манглайи қанча таиқарига ўсиб **чиқган** бўлса, юзи ўшанча ичкарига **кеткан**, қисқаси вақтсизроқ яратилиб **қолган** бир махлуқ эди²³.

Абдулла Қодирий халқ достонларидаги ёр учун қалтис жанглarga киришиш воқеаларидан илҳомланган ҳолда Отабекнинг рақибларига қарши танҳо курашган тасвирини саж билан баён қилган: Чунки рақиб билан дилдорнинг уйи орқасида танҳо **олишмоқ**, ёр оёғи остида қонлик тупроққа **қоришмоқ** – унинг учун жуда лаззатлик ва шоирона туйила бошлаган эди²⁴.

Ёзувчи кутилмаган зарбадан ўта даражада эзилган, азобланган Кумушнинг ҳолатини саж ёрдамида битган: Кумушнинг бу дақиқадаги ҳолини қалам билан чизиб кўрсатиш, албатта, мумкин эмас эди. Ул **титрар** эди, **кўкарар** эди, **тўлганар** эди²⁵...

Адиб асардаги ҳаяжонли ҳолатларини ифодалаш учун ҳам тасвирда саждан фойдаланган: ... бу кун бўлмаса эрта – чиммати **қўлида**, паранжиси **устид**, саригми, қорами атлас қўйнаги **эгнида** дарбозадан кириб келгандек ва ўпкалангандек²⁶...

Сўз устаси ўта синчков бўлгани боис ўзбек аёлларининг кийиниши ва юриш-туришини ҳар доим кузатган ва ушбу тасвирни беришда ҳам саж усулини ишлатган: Гулшан дарбозадан ичкари киргандан кейин, паранжи остида босилиб тартибсизланган сочларини **тузатди**, чанг ўлтурган нилий ранг товар кўйлагининг этакларини **қоқти**, қўлидаги ёқут ва зумурад кўзлик

²¹ Ўша манба, 504-бет.

²² Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 168-бет.

²³ Ўша манба, 174-бет.

²⁴ Ўша манба, 245-бет.

²⁵ Ўша манба, 259-бет.

²⁶ Ўша манба, 282.

олтин узукларини тўғрилаб **тақти** ва шундан сўнг зиналардан **юқорига** қараб чиқа бошлади²⁷.

Абулла Қодирий халқ қизиқчилик саъятининг нозик сирларини яхши билган²⁸. Ўзи ҳам табиатан жиддий кулгу ва аскияга рағбатли инсон бўлгани сабабли тасвирда сажни моҳирлик билан қўллаган: *Киши хонга қарши турган ҳолда салласини тузатди, соқол-муртини **силади**, тўнини қоқиб, олдини **ўради**, сўнгра хотиржамъ рукуъга **борди***²⁹.

Ёзувчи ўзбек қизларининг диний ва миллий либослари, уларнинг гўзаллиги, кийинишдаги ўзига хос санъатни қоғозга тушириш борасида ҳам сажни қўллаган: *Қип-қизарган ҳолда Кумуш кўринди: паранжиси **қўлида**, қора атлас кўйнак **эгнида**, зангор латта мурсак **устиди**, оқ шоҳи рўймол **бошида** эди*³⁰.

Адиб ўзбек аёллари нутқидаги миллий киноя-қочиримга алоҳида аҳамият берган ва нотикликка алоқадор бу ноёб топилмаларни ҳам сажда баён қилган: *Йўқса, мени кўрар эдингиз, кўргингиз келмаганда ҳам бошқалар сизни **кўрар** эдилар, тўяр эдилар*³¹...

Сўз устаси халқимиз орасида учрайдиган, тийнати ўзбек бўлмаган ичиқора, ғаламис ва аблаҳ диндорларнинг қора қилмишларини ҳам саж орқали ифодалаган: *Қочирини бўлса, **қочирдиқ** ва лекин қордан қутулиб ёмғурга **тутилдиқ**, мулла Абдурахмон*³².

Ёзувчи ўзбек оналарининг, жумладан аслзода хонимларнинг урф-одат борасида ўқтамлиги, удумлар амалиётида сўзга ботирлиги каби жиҳатларни ҳам сажда тасвирлаган: *Бир бугина эмас, қиз чиқаратурган, ўгул уйлантирадирган, суннат тўйи **қиладирган** хотинлар ўз тўйларини Ўзбек ойим кенгашидан таиқари жўната олмас эдилар*³³.

Адиб ўзбеклардаги ёши улуғ, юқори табақага мансуб хонимларнинг кундалик юмуш ва ҳолатларини ҳам саж усули орқали берган: *...қиш кунлари танчадан пар ёстиққа **суялиб**, ёз кунлари айвоннинг тўрига **ёсланиб** Ҳасаналининг хотини бўлган Ойбодоққа, чўри қиз Ҳанифага хамирни ачитмасликни, паловни қирмоч олдирмасликни танбиҳлабкина ўлтурар эди*³⁴. Абдулла Қодирий ижод қилган бадиий матнларда сажнинг ўрни ниҳоятда муҳим бўлиб, бу миллий романларига асос қилиб олинган манба билан чамбарчас боғлиқдир.

Ёзувчи томонидан битилган барча ифодалар китобхонни чуқур ўйга толдиради, ажаблантиради, шу аснода улардан руҳий озуқа олинади. Айниқса гуллар билан боғлиқ ифодалар асар мутолаа қилувчини ҳайратга солади.

²⁷ Ўша манба, 484-бет.

²⁸ Охунжон Собиров. Сарчашма адиб ижоди. Тошкент: “Фан” нашриёти. 1975. 36-бет.

²⁹ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 522-бет.

³⁰ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 311-бет.

³¹ Ўша манба, 299-бет.

³² Ўша манба, 597-бет.

³³ Ўша манба, 129-бет.

³⁴ Ўша манба, 130-бет.

Бунинг асосий сабаби адибнинг ўзи ҳар баҳорда гулзор яраган боғбон бўлганлигидир: *Эрта кўклардан бошлаб у киши(Абдулла Қодирий)нинг биринчи “ташвиш”лари шийпонимиз олдидаги ярим танобдан мўлроқ ерни чопиб, гулзор тартиб бериш, бозордан ва кишилар уйидан гул кўчатлари келтириб ўтқизиш, сугориш, ўтоқ ва чопиқ қилиш бўлар эди. Бу ишларни у киши ҳеч кимга “ишонмас”, ҳаммасини ўзлари бажарар эдилар. Гуллар ўсиб, очилган чоқларда кўчадан боғимизга кирганда димоққа гуп этиб гулнинг хуш бўйлари урилар, гулзорда ранг-баранг капалаклар учиб юрар эди*³⁵. Буни кўрган, эшитган ва асарларини ўқиб завқ туйган инсонларнинг жўшқин фикрлари ҳам тасдиқлайди: *Абдулла анвойи гуллар ошиғи эдилар. Унинг ўзи миллат гули эди*³⁶. Абдулла Қодирий ўзбекнинг бир оддий фарзанди сифатида гул ҳамда чечакларни яхши кўрган бўлса, ақл ва заковат борасида миллатимиз зиёлиларининг гули бўлган.

Ҳаммага аёнки, ҳар бир маданиятли ўзбек табиатни, гулларни севади ва ардоқлайди. Абдулла Қодирий ҳам табиат манзаралари, гуллардан завқ олган, таъсирланган ҳамда уларнинг гўзаллигини санъткорона ҳис эта олган. Буни “Меҳробдан чаён” романидаги қуйидаги тасвирда ҳам кўриш мумкин: *Анварнинг бола чоғиданоқ энг яхши кўрган нарсаси гулзор ва ундаги гуллар эди. Маҳдумнинг оиласига келиб тура бошлагандан сўнг боқчанинг гулзор қисмини ўз идораси остига олди. Гулларни сугориш, ўтларни юлиб, тозалаш вазифаларини ўзи бажарди. Гуллардан ҳеч кимга уздирмас, бир боланинг узиб олганини кўрса ўз хафа бўлганидек, болани ҳам хафа қилар эди. Болаларнинг дарағи билан ҳар кимнинг уйида бўлган янги гуллардан кўчат ва уруғ олиб, йилдан-йилга гулзорни бойитди. Ёз кунлари келса, болаларни капалак ва олтин қўнғуз тутиб келишга буюрар; қийнамай, озор бермай заҳасиз капалак тутиб келганларга сабогини ўқутиб қўйиш билан мукофот берар, капалак ва олтин қўнғузларни гулзорга учуриб юборар, агар улар гулларга қўниб қолсалар, ўзида йўқ сўюнар эди. Шунинг учун аксар ёз кунлари маҳдумнинг боқчаси оқ, нимранг, олан, зангор, малла, ложувард ва бошқа тус капалакларнинг ялт-юлт училари билан алоҳида бир кўринишга кирар, Анварнинг ўқушдан бўшаган кезлари гуллар ичида ва шу капалаклар орасида кечар эди*³⁷. Ёзувчининг фикрларида мантиқий ифодалар мужассамлиги бор, яъни табиат беазаги гуллар, унга ошуфта капалак ва тилла қўнғизлар парвози билан уйғун манзара. Бу ҳолат Ўзбекистон табиатининг беқиёс гўзаллиги, мафтункорлиги ҳамда мукамаллигидан далолат беради. Чунки диёримиз жўғрофий жиҳатдан тўрт фасл мавжудлиги билан дунёнинг бошқа жойлардан фарқланиб туради. Ўлкамиздаги баҳор ва ёзнинг табиати ўзгача завқлидир, Абдулла Қодирийга ана шу фаслларнинг кўркемлиги ва жозибаси илҳом бағишлаган.

³⁵ Шеркон Қодирий. Қодирийни қўмсаб (Ёднома). Тошкент: “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси” нашриёти. 1994. 11-бет.

³⁶ Масъуд Абдуллаев. Ўтганлар ёди (хотиралар). Тошкент: “Davr press” нашриёт-матбаа уйи. 2012. 37-бет.

³⁷ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 421-422-бетлар.

Адиб илк романида жуда кўп луғавий бирликларнинг туркий муқобилини қўллашга, уларнинг мантикий асоси ва жозибасини кўрсатишга ҳаракат қилган: *Ҳозир кўклам кунлари: қирлар, тоғлар, сойлар; кўк-қизил, оқ-қора, сариқ-зангор, пуштигўлас ва тагин аллақанча ранглик чечаклар билан устларини бежаб, қиши билан тўнггиб аранг етишкан ошиқлариға янги ҳаёт, янги умид берадилар*³⁸. Туркий, жумладан ўзбек тилининг бекиёслиги сўз ва маънода мантиқ кўламининг мужассамлиги билан боғлиқдир. Ўзбек тилида *кўк(яшил), кўк(гилёҳ), кўкат(гилёҳлар), кўкламоқ(кўкармоқ), кўк(а)лам (баҳор)* луғавий бирликлари бир ўзакдан ясалган уядош сўзлар ҳисобланади. Ўзбек тилидаги уядошлик ҳодисаси она тилимизнинг бойлигини кўрсатиш билан бирга, луғавий бирликларнинг бир нуқтада бирлашишини таъминлайдиган муҳим жиҳат ҳисобланади. Ёзувчи бу сўзларни ўз ўрнида ишлатиш билан бирга ўзбек тилшунослигидаги энг муҳим қонуниятга ҳам эътибор қаратган. Бундан ташқари Абдулла Қодирий мазкур матнда *чечак (гул), бежамоқ (безамоқ), тўнгмоқ (музламоқ)* каби асл туркий сўзларни қўллаб, асар тилининг таъсир кучини янада оширган. Айтиш жоизки, ушбу сўзларнинг ҳозирги адабий тилимизга қабул қилинган муқобили матндаги асл маънони тўла акс эттира олмайди. Абдулла Қодирий ўзбек тилининг тасвирдаги ҳақиқий жозибасини кўрсатиш учун ана шу сўзлардан фойдаланган. Шўро даврида ҳозирги ўзбек адабий тилга қарлуқ лаҳжаси асос бўлган, деган сохта назарий қараш асосида асл ўзбекча ва ўз қатламга мансуб жуда кўп сўзлар адабий тилга олинмай қолган эди.

Хассос ёзувчи тасвиридаги табиат манзаралари нозик дидли муаллиф торилмалари асосида сочма усулнинг бекиёс тавсифи асосида ўзгача жилоланган: *Поёнсиз қирларнинг ниҳоятсиз бижир-бижир кўриб тўймаслиқ кўк гиламлари ва уларнинг димоғларга мажбурий искаткан даво ислари, ёқимлиқ ҳидлари ҳар қандог ишдан чиқаёзган ҳаёт эгасини озгина бўлса ҳам эпка ола биладилар. Шунингдек, бу чечак қирлари ўз бағрида сузиб борган Отабекни ҳам ўзига қаратмай қўймайдир. Унинг фикри анув қоронгулиқлар ичида сузма ҳам кўзи чечак ва сабзалар томошасида, димоғи ҳидлар истишмомида, қулоғи қушлар нағмасида бўладир. Нима бўлса ҳам теварагидаги кўклам бежакларини кўздан кечира борадир*³⁹.

Абдулла Қодирий тасвир жараёнида ўзбек халқининг миллий маданияти ва яшаш тарзига ҳам алоҳида эътибор берган: *Ўртадаги сўрининг ости бир ярим газ кўтарилиб ишланган суфа, суфанинг уч тарафига ёз гуллари экилган, райхон ва бошқа чечаклар атрофка ўз атриётларини онгқитиб ётар* эдилар⁴⁰.

Адиб ўзбекларнинг қадимий халқ ва кўҳна маданият эгаси эканлигини тасдиқловчи урф-одатларини ҳам кўздан қочирмаган: *Шомдан бир оз эртароқ эди. Енгилча бир шамол суфа атрофидаги гулларни эринибкина қимирлатар ва*

³⁸ Ўша манба, 138-бет.

³⁹ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Мехробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 138-139-бетлар.

⁴⁰ Ўша манба, 397-бет.

бу қимирлатишидан **райҳонларнинг ўткур иси** ўқтин-ўқтин димоғқа келиб уринарди⁴¹.

Ёзувчи асарида табиат тасвири билан миллийликни уйғунлаштириб бера олган: *Шамол дам кўтарилиб, дам босилар эди. Шамол асноси гуллар ҳам келинлар каби ҳар томонга эгилишиб салом беришиб олар эдилар*⁴².

Абдулла Қодирий руҳий мусулмон ҳисобланган ўзбекларнинг миллий маросимларидан бири никоҳ тўй эканлиги, ана шу бахт шодиёнаси баҳор фаслида бўлса яна ҳам завқли бўлишини чуқур ҳис қилган ҳолда воқеликни тасвирлаган: *Мен эртага, тўйимиз кўкламга бўлсин деб жавоб айтаман... Ерлар кўк гиламлар билан бежалганда, ҳар тарафни бинафша чечаклари босқанда, қушлар уя қайғусини чекканда биз ҳам тўй қилармиз; чимилдиқда бахт созини тинглаб, истиқбол куйини куйлармиз*⁴³...

Адиб қаҳрамонлар сурати тасвирида ҳам оҳорий йўлни танлаган ва шу аснода улкан муваффақиятга эришган: *Аммо Раънонинг иси – жисмига ёҳуд ҳуснига жуда мувофиқ тушкан эди. Мен **рассом** эмасман. Агар менда шу санъат бўлганда эди, сўз билан билжираб ўлтурмас, шу ўрунда сизга Раънонинг расмини тортиб кўрсатар, қўяр, фақат менга **раъно гулининг суви**гина кўпроқ керак бўлар эди*⁴⁴.

Ёзувчи тасвирда воқеликни ҳаётий уйғунликка монанд кучайтириб, асослаб бера олган: *Таъбиримиз қўпол тушмаса бу гўзал қиз, оч **раъно гулининг** тусида ёки оқ сариқ тусда яратилган эди. Аъзода ўскан тукларга ҳам ҳалиги туснинг таъсири бўладир. Раънонинг сочи гунгурт-қора, яъни қуёшсиз жойларда қора кўринса ҳам қуёшда бир оз сарғиш бўлиб кўринар эди*⁴⁵.

Адиб ўзбеклар тасарруфидаги ҳар қандай ҳудуд, иморат гуллар ва мевали оғочларсиз ғариб бўлишини барчага ошкора билдирган. Ушбу манзарани китобхоннинг кўз олдида ҳам жонли намоён эта олган: *Ўрда қўرғонининг таиқари айланаси(тўрт томони) ажойиб **гулзорлар**, анвойи **мевалик дарахтлар** билан зийнатланган*⁴⁶.

Ўзбек бадий насрини юксакларга кўтарган адибнинг назмий сатрларидаги бадийлик, фикрий жозиба шу даражада юқори таъсир кучига эгаки, ундан завқ туймаган ва уни ёд олмаган китобхонни топа олмайсиз: *Юсуф савдосида беқарор Зулайҳо **исмидан**, Мажнун ишқида йиғлаган Лайли **отидан** – сизга бошимдаги сочларимнинг тукларича беҳад салом*⁴⁷... Абдулла Қодирий шоирлик қобилиятини гуллар тасвирида ҳам ёрқин намоён этган: *Агар Фарҳоднинг Ширин, бўлса Мажнунларнинг Лайлоси, Насиб ўлмиш менга гулшан аро гулларнинг “**Раъно**”си*⁴⁸.

⁴¹ Ўша манба, 470-471-бетлар.

⁴² Ўша манба, 475-бет.

⁴³ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 477-бет.

⁴⁴ Ўша манба, 395-бет.

⁴⁵ Ўша манба, 395-бет.

⁴⁶ Ўша манба, 481-бет.

⁴⁷ Ўша манба, 299 бет.

⁴⁸ Ўша манба, 472-бет.

Ёзувчи тасаввур ва тасвир жараёнини уйғунлаштирган ҳолда ифодаларни ўшашсиз тарзда баён қилган: *Боягидан бир мунча кучая тушкан шамол гулни гулга қувиштириб, гўё бу икки ёшга: “Сиз ҳам ман шу гуллар каби қовишинг” дегандек бўлар эди*⁴⁹.

Адиб тасвирда бўлажак фалокат белгиларини ислом динига хос тимсол ва ранглар орқали ифодалаган: *Туш кўрар эди: “Чаманда гуллар очилган эмиш... Бу гулшан унинг ўзиники эмиш... Ул рангоранг чечаклардан кўзини ололмас эмиш. Теваракка келган ёвдан хавф бор эмиш... Ханжарини ушлаб ёвга қарши чиққан эмиш... Ёв қочқан эмиш... Ёв орасида онаси ҳам бор, отаси ҳам кўринар эмиш... Қайтиб чаманга кирса бир сигир гулни босиб, янчиб ўтлаб юрган эмиш*⁵⁰...

Абдулла Қодирий тасвирда ўхшатиш ва қиёслаш воситаларини ўзи кашф этган топилмаларга мос ҳолда қўллаган: – *Маники муболага эмас, – деди Анвар, – масалан, сен ҳозир гуллар ёнидасан, ҳам чиндан-да, гулларнинг раъносисан*⁵¹... (Абдулла Қодирий. Меҳробдан чаён. 472-бет).

Сўз устаси тасвирда мажозий маънони ҳаётий жараёнга боғлаган ҳолда янги ифодаларни ижод қилган: *“Наво” билан ювилиб кеткан унинг умид гулзорида янги чечаклар униб чиқди*⁵²...

Адиб тасвирда ҳақгўй инсонларнинг адолат йўлида чеккан заҳмати ва олган жазосига тегишли ҳолатларни беқиёс ўхшатиш воситасида баён қилган: *Дуруст, мен кўмилгач, қабрим устида кўкси доғлиқ қизил лолалар кўқарар*⁵³...

Ўзбек миллий тили бошқа туркий тиллардан кўчма маъно ва тағмаёноларга бойлиги билан ажралиб туради. Бадиий услубидаги кўчимни юқори даражада ҳис этган Абдулла Қодирий “гул”, “қуш номлари”ни кўчма маъноларда қўллаб янги оҳорий тасвирлар яратган: *Қизлар мажлиси – гуллар, лолалар, тўтилар, қумрилар мажлиси! Бу уйда – Кумушбибининг тоғасининг уйида қизлар мажлиси, гуллар мажлиси! Бу уйга ўттуз-қирқ чамалиқ қизлар йиғилганлар, йиғилишдан мақсад: қизлар ўзларининг энг латиф, энг гўзал бир аъзоларини бу кун хотинлиқ оламига узатмоқчидирлар*⁵⁴.

Ёзувчи тасвир учун ҳаётий ўхшатишларни излаб топган ва уларни ўз ўрнида моҳирлик билан қўллаган: *Қизлар ипка чизилган гулдек уй теварагини олганлар, бунинг устига ёвошлиқ, ўйчанлиқ уларнинг тусларига маънавий бир ҳусн ва жиддият бериб, бирга юз ҳусн қўйқан эди. Агар биз шу кезде заршунослиқ учун энг шимарсак, яъни гулни гулдан ажратадурган бўлсак боягидек эсанкираб, мутараддид қолмаймиз, чунки Кумушбиби лолалар исидидаги бир гул ва ё юлдузлар орасидаги тўлган ой эди*⁵⁵.

⁴⁹ Ўша манба, 473-бет.

⁵⁰ Ўша манба, 368-бет.

⁵¹ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Меҳробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 472-бет.

⁵² Ўша манба, 216-бет.

⁵³ Ўша манба, 625-бет.

⁵⁴ Ўша манба, 53-бет.

⁵⁵ Ўша манба, 54-бет.

Адиб тасвирда ишлатган гулга алоқадор бадий кўчимлар оҳорийлиги, янгича ифодаларга бойлиги билан ажралиб туради: “Умидим юлдузи, **орзум чечаги**, ҳаётим тираги Кумушимга!”⁵⁶

Абдулла Қодирий тасвирда ўзбек усталарининг ўймакорлик, гулли нақшлар солиш борасидаги маҳоратига алоҳида эътибор қаратган: *Дарбозанинг икки биқинини ўраб олган лойига **гуллар**, нақшлар туширилиб ишланган саккиз газлар юксакликда ўрда қўргони*⁵⁷...

Ёзувчи девор ва тўшакдаги нақшларнинг бекиёс гўзаллик ва жозибани ҳам кўздан қочирмагандир: *Зол жуда нафис ишланган эди: олтин қандилдаги эллилаб шамъларнинг нури билан мунаққаш деворларнинг **олтин, кумуш, кўк-қизил, оқ-пушти, сариқ-қора гуллари** юлдузлардек яшинаб, уйга бир хаёлийлик берар эдилар. Уйнинг остига тўшалган **қизил лола гуллик** гилам кишини гўё бир чаманда ҳис этдирар эди*⁵⁸.

Адиб ўзбек халқининг орасталикка алоҳида эътибор беришини, хунароманд ва барча соҳада илғор эканлигини гул тасвирига уйқаш ҳолда тасвирлаган: *Йўлкаларга сув сепилган, суфага гилам солинмаса ҳам **гуллик кийиз** тўшалиб, уч тарафига кўрпачалар ёзилган эди*⁵⁹.

Абдулла Қодирий ўзбек миллий ганчкорлиги ва унинг гўзал ифодаларидаги гулларни ҳеч муболағасиз баён қилган: *Айниқса дарбозанинг икки биқинидаги «ўғирмагул» тарзи билан ишланган **гулдасталар**, дарбоза равоқидаги ганчдан қабартирилиб ясалган бўртма нақшлар, **гуллар** ҳали ўзларининг нафосатларини унчалик йўқотмаган эдилар. Қуёш гарбга қараб оғқан, **гулдасталар** устига қўндирилган олтин ҳилол аломатлари қуёш нури билан кўзни элитарлик даражада яшнар эдилар*⁶⁰.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Абдулла Қодирий романлари учун танлаган манба, халқ дostonларидаги саж усулини миллий романчиликка кўчирилиши, адиб ижодидаги сўз ва тасвир уйғунлиги унинг асарларини ўқиган китобхонни ҳайратга солади.

Фойдаланилган дабиётлар рўйхати

1. Ҳабибулла Қодирий. Отам ҳақида (хотиралар). Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1983. 223 бет.
2. Абдулла Қодирий. Кичик асарлар. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги бадий адабиёт” нашриёти. 1969.
3. Жулқунбой. “Муштум” (танқид), “Қизил Ўзбекистон” 1925 йил 7 август.
4. Масъуд Абдуллаев. Ўтганлар ёди (хотиралар). Тошкент: “Davr press” нашриёт-матбаа уйи. 2012. 143 бет.

⁵⁶ Ўша манба, 177-бет.

⁵⁷ Ўша манба, 66-бет.

⁵⁸ Абдулла Қодирий. Рўмонлар. Ўткан кунлар. Мехробдан чаён. Тошкент: “Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат” нашриёти. 1994. 68-бет.

⁵⁹ Ўша манба, 398-бет.

⁶⁰ Ўша манба, 112-бет.

5. Шеркон Қодирий. 37-хонадон. Тошкент: “Davr press” нашриёт-матбаа уйи. 2009. 191 бет.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. Учинчи жилд. Тошкент: “ЎзМЭ давлат илмий” нашриёти. 2007. 687 бет.
7. Иброҳим Мирзаев. Абдулла Қодирий. Тошкент: “Фан” нашриёти. 68 бет.
8. Ёқубжон Исҳоқов. Сўз санъати сўзлиги. Т., “Зарқалам” нашриёти. 2006.
9. Нўъмон Раҳимжонов. Асқад Мухтор поэтикаси. Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи. 2003. 71 бет.
10. Охунжон Собиров. Сарчашма адиб ижоди. Тошкент: “Фан” нашриёти. 1975. 67 бет.
11. Шеркон Қодирий. Қодирийни қўмсаб (Ёднома). Тошкент: “Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси” нашриёти. 1994. 77 бет.